NJI SHKURTIM KUJTIMESH

mbi kryengritjen shqyptare të vjetit 1912.

shkrue prej

Hassan Prishtinës.

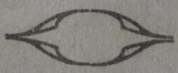

SHKODER
Shtypshkroja Franciskane
1921

BKSH

BKSH

NJI SHKURTIM KUJTIMESH

mbi kryengritjen shqyptare të vjetit 1912.

shkrue prej

Hassan Prishtinës.

BKSH

SHKODER
Shtypshkroja Franciskane
1921

BKSH

Parathânë.

Tue lanë botimin e nji libri mâ të plotë per atë herë kur kam me pasë në dorë dokumentat q' i perkasin kryengritjes shqyptare të vjetit 1912, të ciiat më gjinden në Stambollë e Kosovë; tesh per tesh, po e shoh të nevojshme vetëm me qitë ket broshurë me qellim per me ndritsue pjesësisht mendimin e përgjithëshem e me forcue pa-vjeftsìn e disa çpifjeve pa-logjikë qi perfliten per punë të kesaj kryengritje,

Fitimin qi ka me u nxjerrë prej kesaj broshure, kam m'e kushtue per sigurim t'arësimit të femivet jetima të Kosovës, Dibrës e të Çamërìs qi gjinden në Shqypnì.

Hassan Prishtina.

Shënim: — *Tue kênë se gjyshi i em, Haxhi Ali Berisha, para 150 vjetve ka ardhë në Vulçitirn nga katundi Polançë (Drenicë), prandej mbi-êmni i em duhet me kenë „Polanca.“ Por mbas qi u'zgodha depytet i Prishtinës e mbrapa, ndeper shkrime, fletore e tjera me quejshin Hassan Prishtina, për ket shkak po me vazhdon gjithnji ky mbi-emen.*

BKSH

Nji shkurtim kujtimesh

mbi kryengritjen shqyptare të vjetit 1912.

I.

Shkaqet e kryengritjes.

Shkaqet e kryengritjes janë të shuma e shum nduersh. Por po i shkurtojnë ndër këto qi janë mâ kryekreje:

1). Shovinismi i komitetit „Jeune-Turc".

2). Pa pajtimi i traditionevet e zakonevet të Shqypnìs, sidomos të Gegnìs, me konditionet e lirìs tyrke.

3). Intrigat panislamike t' administrationit.

4). Të perzimunit t' ushtrìs në politikë.

5). Mizorìt tyrke të vjetit 1910.

6). Shvillimi i ndergjegjes komtare në Shqypnì.

7). Systemi mizuer e i pa ligjëshëm qi ndoqi qeverija e tyrqvet të rij ndëpër zgjedhje të vjetit 1912.

II.

Para levizjes s' armatisun.

Nji ditë historike në Parlament Othoman.

Nji mizorì pa farë frêni mbretnonte në Shqypnì fill prej asaj dite qi operationi i Turgut Pashës (1910) mori fund me fitim të plotë të Turkìs.

Nuk kish mâ në Shqypnì as klube, as komitete e

shkolla. Bashkimxhit (êmën qi u epshin tyrqit nacjonalistve shqyptarë), ishin shperda e krejt, organizimi komtar nuk shënonte veç se nji shkatrrim; kësaj gjendjeje të dishprueme i dhanë deri diku nji shkas positiv levizia malcore e vjetit 1919, veprimi i komitetit bulgar nder viset e Makedonis, ngatrresat qi paten lè e u shvilluen në mes t' elementavet othomanë mbas themelimit të partis „Marrveshtje e Lirì" e lufta Italo-Turke qi plasi per çâshtien e Tarabullusit.

Kah fundi i vjetit 1911, tue u frymzue nga idhnimet e mizoris tyrke, partija kundrështare bâni nji pyetje mbi gjendjen e Shqipnis e e ngushtoi Hakki Pashen me dhânë hesapë mbi ket pikë përpara Parlamentit.

Shumica e deputetënvet të Shqypnis më paten ngarkue me i bâ bàll shpiegimevet të Vizirit tyrk, tue i u mbështetë dokumentavet qi kishim mbledhun përmbi këto mizorina.

Biseda u hap e qysh në fillesë shkoi tue u ashprue. Çâshtia kishte nji lândë të pa kufizueme. Na ishim të fortë në lamë të logjikës e me prova të gjalla në dorë. Mora pra edhè unë fialen. Kritikova ashprisht politiken të turpshme qi po ndiqej në Shqypnì. I derdha arësyenat qi më shtŷjshin në ket kritikë kaq të rreptë e mâ në fund tue permbledhë krejt energìn t' eme i a lidha kryet me ket frasë:

„Në kjoftë se Qeverija nuk ndrron politikë e administrim në Shqypnì, në kjoftë se shqiptarët nuk i gëzojnë të dreitat e tyne politike, âsht per t' u vû oroë qi kanë me shpërthye nji varg ndollinash të përgjakëshme e t'idhta."

Nji deputet arab m'a priti:

„Ç' kuptoni me fialen ndollina të pergjakëshme e t' idhta?"

I pergjegja:

„Po due me thânë qi në kioftë se „Tyrqit e Rij" vijojnë në zbatim të ketij systemi mizuer në lâmë të politikës së permbrendëshme, kam me kenë njêni, e ndoshta

i pari i atyne, qi kam per t' a ngrehë flamurin e ngryengritjes."

Ky deklarim përpara mâ se dy qind deputetenve, kabinetit tyrk e mija ndigjuesave u bâni efektin e njij bombe.

Hakki Pasha u çue në kâmbë e tha:

„Hasan begu t'a kishte perdorue ket fialë per dobì të vendit pat me krye nji shërbim të math. Por, Hasan begu me këto fjalë ka per qellim me i a shtî ziarmin krejt Perandorìs."

I a prita:

„Pashë, Pashë, nuk po flas veç se nji të vertetë. Në kjoftë se nji ditë themelohet në ket vend nji lirì e vertetë, vendi i yt e i shokvet t' uej nuk ka per të kenë këtu, por në Gjygj të Naltë (divan alii)."

Kur duelem nga Parlamenti, deputetent e Shqypnìs e shqyptarët e Stambollit rrëfyen nji gëzim të pa kufizuem e më pershëndeten me nji sympathì krejt të posatshme.

Ismail Kemal begu më përgëzoj nxehtësisht e më proponoi me u gjetë në darkë në shpì t' eme per me pasë shteg me bisedue pak mâ gjatë mbi situation të ri.

Kështû mbaroi këjo ditë historike qi nuk pat lanë shteg paitimi në mes të Shqypnìs e të Komitetit „Jeune-turc".

Vendimi.

Ismail Kemal begu, sikur m' a pat dhânë fialen, u gjet në shpì t' eme per darkë dhè e kaluem natën së bashku.

Gjânë e gjatë biseduem mbi fatin e Shqypnìs e mâ në fund venduem me i dhânë mbarim mizorivet tyrke me nji kryengritje. Biseda u mbyll me këto fialë:

Ismail Kemal begu: „Hassan beg, i besoi fêtarisht karakterit të Zotnìs s' Ate. Ky besim më ka shtŷ me i shkrue

në zemer t' eme ato fialë qi i përdorove sot në Parlament tue thânë: kam me kênë njêni e ndoshta i pari i atyne qi kam per t' a ngrehë flamurin e kryengritjes"!... I përgjegja:

„Ismail beg, para se me folë nji fjalë mbatem shum e mbasandej flas; por, mundem me Ju sigurue qi zakoni i em âsht me mbajtë nji fialë qi më del nga goja. Pra mbassi edhe Zotnija e Juej po e ndîn nevojën e njij kryengritje, ndoshta vetëm vendimi i ynë nuk mund të mjaftojë për me qitë në krye ket qellim, e më duket qi do të na duhet me u bashkue edhe me katër, pêsë vetë rreth ketij vendimi."

Ismail Kemal begu më pergjegji:— „Poh, edhè unë jam në mendim të Zotnìs s' Ate."

Mbasandej më proponoi me u gjetë n' e nesre në Hotel „Pera Palace" e me vijue biseden aty mbi ket pikë.

Në Hotel „Pera Palace".

Të nesermen kuvendi në mes t' Ismail Kemalit e meje zgjati mâ se tre sahat e, në fund, venduem me mbajtë nji kuvend tue pasë me vedi këta Zotnij:

Myfid beg Libohovën, Esad Pashë Toptanin, Aziz Pashë Vrionin e Syreja beg Vlonën.

Me disa prej tyne u muer vesh Ismail begu e me disa unë. Kur kuptuem se këta zotnij mendoheshin si na të dy, venduem me bâ nji mbledhië në shpi të Syreja begut, në Taksim.

Komploti i Taksimit.

Mbledhja u mbajtë nën kryetarì t' Ismail Kemalit.

Tue marrë para sŷsh randësìn e çâshties qi kishim për të bisedue proponova me u bë tue të gjith para se të fillojshim kuvendin.

Ky proponim u pranue dhe betimi u bâ tue dhânë fialen e nderes seicili prej nesh mos me i kallxue kurrkuj shka do t' u flitte e t' u vendote n' at mbledhje.

Mbas betimit filloi kuvendi.

U numruen e u permenden dhe nji here krejt mizorìt e „Jeune-turqvet" në Shqypnì e politika e tyne në çâshtje të shkollavet e të shkrolavet qi pat shkue gjithnji tue u rreptësue.

Sa per ndonji privileg politik e administruer jo me u marrë vesh, por nuk ish punë as me hŷ në bisedë me 'ta.

Pra kuvendi nuk zgjati shum e të gjith shokët u bashkuen mbi ket pikë:

„Per me i dhânë fund politikës tyrke në çâshtje të kultures komtare e per me sigurue disa privilege politike per Shqypni nuk ka tietër mjet veç se me fitue më nji kryengritje të përgjithëshme."

Kështû pra u vendue qi t' u organizonte kryengritja e biseda nisi me rrjedhë mbi ket pikë të dytë: Qysh do t'u organizonte këjo levizie e kur kishin me fillue veprimet?

Ne ket mes rolin mâ të çmueshem kishte per t' a luejtë Kosova.

Per ket arësyę u vendue me gjetë e me i futë ndeper Mal të Zi në Kosovë pêsë-mbëdhetë mijë pushkë „mauzer" e me mbajtë n' urdhen t' em, posë ketyne, edhè dhetë mijë napoleona ari.

Zbatimin e këtij vendimi e mori mbi vedi Ismail Kemal begu qi pat tëfaqë nji uzdajë të fortë me sigurue ket punë ndepër Europë.

I sigurova shokët se kishe per t' a organizue kryengritjen ndepër të gjitha krahinat e Kosoves e këjo kryengritje kishte per të plasë kur armët e të hollat do t' i kishe në disposition t'em. Me gjith këtê, per me fitue mâ mirë e mâ shpejt, mendnem se nuk kishte me mjaftue nji levizje e kufizueme vetëm në Kosovë. Pra, shtova, se kishte me i u dashtë si Toskënìs ashtu edhè Shqypnìs së Mesme me marrë pjesë në kryengritje disa dit mbas Kosovës

Esad Pasha, tue u pergjegjë, siguroi me dalë vetë e me i prî Shqypnìs së Mesme e Mirditës.

Sa per Myfid begun, Aziz Pashën e Syreja begun edhe këta zotnij dhàn fialen me u gjetë në krye të çetavet të Jugut drejtë per së drejti.

Ismail Kemali u detyronte me mbetë n' Europë e me na ndihmue me armë e me të holla tue sjellë në të mirë të levizies s' onë mendimin e përgjithëshëm t' Europes.

Këto ishin fialët t' ona para se me dalë prej shpìs së Syreja begut:

Tue i u perdrejtue shokvet u thaçë!

„Jam i bindun, se të gjith jeni të ndershëm; por, po ju deklaroj edhè nji herë qi, ku të dalë le të dali, une kam per të kenë në mal kur ka me tingllue çasi i kryengritjes. Per këtê kam vû peng pak perpara fialen t' eme të nderes. Ju lutem pra mos me më lanë vetëm, pse jeni beine edhè Ju.

M' u pergjegjen të gjith me nji heri;

„Mundeni me kenë të sigurt se edhè na kemi per t' a krye detyren t' onë."

Kështu mori fund kuvendi e u mbyll komploti i Taksimit.

Nji pritje prej anës së Sulltanit (audience).

Nuk ishin vetëm shqyptarët qi i kundreshtoheshin sundimit „Jeune-turc", por krejt elementat e perandoris, edhè nji pjesë e popullit tyrk, punë këjo qi na i lehtësonte më nji menyrë të posaçshme veprimet në lamë të pergatimevet e na siguronte sympathìn e krejt elementavet të Shtetit të Turkìs nder minuta të para të kryengritjes.

Pra, per me i dhânë nji shkas pak mâ të gjallë levizjes antijeunëturke, me initiativë të grupit shqyptar u formue nji deputation prej pêsë deputetensh (shqyptarë, a-

rabë, tyrk, qyrd, armen) per me i a paraqitë Sulltanit ankimet e partìs kundërshtare.

Mora piesë në ket deputation edhe unë.

Nafì Pasha, përfaqësuësi i grupit arab, kritikoi me ashprim politiken e partìs Jeunë-turke dhè shtoi se këjo politikë heret a vonë kishte per t' i trondìtë themelet e Perandorìs.

Kur Nafì Pasha i mbaroi fialët e veta, mora fialen unë tue i thanë Sulltanit:

„Mbreti i im, në kioftë se nuk i nepet fund nji orë e mâ para politikës së shtrembët qi po ndiekë partija Jeunë-turke ndepër të gjitha krahinat e Perandorìs, vendi ka per t' u bâ lama e shumë ndollinavet të pergjakëshme dhè do të heci me vrap kah njij rrênim i plotë. I vetmi shpëtim per t' a pritë ket rrezik âsht të largumunit e partìs së turqvet të rij nga fuqija."

Fialët e mija bân nji pershtypje aqë të thellë sa Sulltanit i u perlotuen sŷt.

Audienca muer fund mirë, por, fitimi mbeti fieshtë moral, pse Sulltani nuk e kishte at fuqi sa me shkatrrue sundimin Jeunë-turc. Këtê, muejtem me e kuptue të nesermen kur „Tanini", organi i partis Jeunë-turke, botoi nji artikull të rreptë kundra mejet me ket titull:

„Hassan begu nga Vulçitirni, deputeti i Prishtines, filloi me na u kercnue (tehdidë) perpara Mbretit."

Nji ftim në dyluftim (duel).

Ky artikull, tue më shtrëngue me pergjegjë, hapi në shtyp të Stambollit nji polemikë t' ashpër qi u perfundue me nji ftim në dyluftim (duel) qi i a çova Hysein Xhahidit, dreitorit të „Taninit".

Sheih-islami, mbi këtê, botoi nji fetva me të cillen kundrështoi tue gjykue duel-on kundra parashkresave (prescriptions) të Sheriatit e Mbreti, jo vetëm ndaloi me bâ

duel, por dhè na shtrengoi me u pajtue.

U pajtuem me Hysein Xhahidin e „Tanini“ nuk shkroi mâ as kundra mejet as kundra shqyptarvet.

Partija „Marrveshtje e Lirí“ e kryengritja Shqyptare.

Tue i u mbështetë levizjes vepruese qi paten pasë nder këto kohna komplotistet e Taksimit ndeper konflikte të partìs „Marrveshtje e Lirì“ me partìn „Bashkim e Perparim“ shumë zotnij paten pretendue mâ vonë se kryengritja 1912 u organizue me dijenì e me bashkpunim të partìs „Marrveshtje e Lirì“.

Këjo davà âsht fare kundra së vertetes, pse as na nuk ishim aqë të pa mêndë sa me i lajmue tyrqit mbi nji komplot shqyptar, as tyrqit nuk kishin pranue qi shqyptarët t' i rrokshin armët kundra ushtris së tyne.

Komplotistët kanë perfitue nga antagonismi i partìvet politike, por pa i a bjerrë me as nji mënyrë karakterin fieshtë komtar Komplotit.

Partija „Marrveshtje e Lirì“ ka muejtë me dijtë aq sa partija sunduese d. m. th. „jeune-turke“.

Roli i komplotistvet në ket mes âsht kufizue më këtë: Me e ndezë me çdo mënyrë antagonismin e këtyne dy partivet kryesore të politikes othomane.

Të shpërdamit e Parlamentit othoman.

Partija kundërshtare ishte tue fitue dita me ditë, antagonismi pat mërrijtë më nji shkailë aq t' ashper sa partìs Jeunë-turke nuk i pat mbetë tjetër armë për veç se me shpërdà parlamentin, mjet qi mund të quhet fysheku i dishprimit qi i takon me provue ase me kerkue me provue çdo partije politike në të bjerrun të davàs.

Partija Jeunë-turke perfitoi nga karakteri i vet revolutionar e guximtar dhè e perdoroi me fitim ket fyshek të mbramë.

U shpërda pra parlamenti tue lanë mbrapa nji pezmetim të pashoq ndei rrethe t' oppositionit.

Më ket rasë u thashë deputetenvet arabë e qyrdë qi Xhemietxhìt kanë për të kerkue të fitojnë ndeper zgjedhjet e reja tue perdorue mënyra të pa ligjëshme e ndoshta edhè mjetet e terrorismit e kështu nuk ka me na mbetë nè veç se me i rrokë armët per me i dalë zot të drejtavet t' ona politike.

Qellimi i em me ket propagandë ishte, me i u dhanë guxim e me i shtŷ edhè ata kah udha e kryengritjes.

Komiteti buligar i Makedonis e kryengritjia e 1912.ës

Mbassi u shpërda parlamenti othoman, Ismail Kemal begu u nis per Europë e unë per Kosovë, tue vendue me permbajtë korrespondencen ndepër mjet të Konsulates Britanike të Shkupit.

Kur arrijta në Shkup puna e parë qi m' u desht me krye kje me qitë nji hap të njimendëshëm per nji të marrëm-vesh Shqiptar-Makedonas.

E kerkova dhè u poqa me Z. Pavlof, ish-deputetin e Shkupit në kohë të Turkis e ambassadori i Bulgaris pranë Mbret Wied-it më 1914.

Këtû po shkurtoi proponimin qi i bâna:

„Tyrqit, mbas konstitutionit 1908, kanë bâ e po „bajnë mjaft mizorí në Shqypnì e në Makedonì."

„Nuk i kanë nderue kurrqysh të drejtat e shqyptár-„vet e të bulgarvet."

„Terrorismi i tyne po shkon gjithnji tue u ashprue

„e po ndiekun nji politike fieshtë panturkiste. Pra, më du-
„ket se ka arrijtë koha me pështue prej kësaj zgjedhe mi-
„zore ndeper miet të njij kryengritje të perbashkët tue pasë
„për qellim me krijue nji shtat autonom shqyptar-ma-
„kedonas."

„Më duket shumë e nevojshme qi mos t' a bjerrim
„ket rasë e unë jam aq sigurët qi kemi për të fitue tue
„kenë se po pranoi të merrni piesë në kryengritje vetëm
„atë-herë kur keni për të pà se shqyptarët po fitojnë."

Z. Pavlof m' u pergjegj:

„Proponimi i zotnis së Juej ka nji randësi aq të
„madhe sa nuk mundem me Ju pergjegj pa dergue nji
„njeri të posatshëm në Sofje e pa marrë urdhna prej qe-
„ndres së pergjitheshme të Komitetit t'ynë. Qândra e Shku-
„pit nuk ka kompetetencë me vendue mbi nji çështje kaq
„të randësishme. Ju lutem pra me më dhânë lejë deri sa
„të më këthehet njeriu."

Të përpjekunat me Konsulin e Anglis të Shkupit.

Tue pritë pergjegjen e Z. Pavlof i u perdreitova Konsulit Britanik të Shkupit dhè i bâna ket deklaration me gojë:

„Na shqiptarët, per me i dhanë fund mizoris tyrke në Shqypni si edhe pengimevet qi po na bâhen në çâshtje t' alfabetit e kultures s' onë komtare, kemi zgjedhë si të vetmin mjet shpëtimi me bâ nji levizje t' armatisun kundra sundimit tyrk.

Më ket rasë të rezikëshme kemi nevojë të madhe per perkrahjen e Anglis.

Ju lutem pra të lajmoni Ministerin t' Uej të Punëvet të Jashtme mbi ket deklaration."

Konsuli ish nji zotnì shumë liberal. Më pergjegji tue

më thanë se kishte per t' i a komunikne me nji herë ket deklaration qeverìs së vet e cilla sigurisht nuk kishte per t' a kursye nji perkrahje të gjallë në të mirë të njij Shqypnije qi rrokë armët per lirì.

„Me gjith ketê, shtoi Konsuli Britanik, kam me muejtë me ju dhanë nji pergjegjie të këputme mbassi të marr pergjegjen e Londrës.

Shënim: — *Mbas disa ditësh Konsuli Britanik më ftoi në çajë me anen e dragomanit të tij z. Haxhi Havadis e me tha se Qeverija e tij i kishte përgjegjun mbi deklarationin t' em tue thânë se Anglia nuk ka interes nder çâshtje Balkanike, prandaj s' ishte as kundra as antare e nji kryengritje së Shqyptarvet.*

Të parët e Kosovës.

Në Kosovë mbretnonte nji pezmetim shumë i ashper kundra Xhemjetit. Pra, kujdo qi i a hapa nevojen e njij levizje me armë m' u pergjegj positivisht.

Kuvendova me shumë Zotnij nga Parija mbi shvillimin e njij kryengritie; por damas e me reservë të madhe. Çashtja ish shumë e randë e sberthimi i saj kerkonte nji mëshehtësì e mjeshtrì sa as nji punë tietër. Pra, ata qi u a merrshe fialen nuk muejshin me njoftë shoqishoin e të gjith ishin lidhë në muë.

Tue kenë se nji pjesë e këtyne zotnive rrnon edhe sot në Kosovë, ku po mbretnon mizorija slave, nuk kam se si me permendë këtû veç se emnat e atyne qi kanë dekë, ase qi nuk mund të kenë ndonji dâm prej sundimit barbar të Serbis

Riza beg Kryeziu nga Gjakova, Zeinullah begu, im kushërî, nga Vulçitirni, Isë Boletini, Xhemal beg Prishtina Halim beg Deralla, Ahmed beg Gjakova, nji nga nji, u besatuen me mue qi kanë per të hecë deri në fund. Kështû m' a dhanë besen dhè krent e Llapit e të Drenices.

Kryengritja kishte per të fillue at ditë qi unë kishe me i mbathë opengat e me dalë në Drenicë (Malcì e Vulçitirnit e e Mitrovices). Mbas mejet kishin me i marrë malet krejt ata qi më paten dhânë besën.

Ismail Kemali.

Koha e shënueme per kryengritje u afronte gjithnji. I shkrova Ismail Kemalit qi t' a kryente detyren. M'u pergjegj me sot e neser e me premtime të thata.

Unë, aqë rreptas i pata hŷ punes sa nuk muejshe me bjerrë as nji minutë nga friga sidomos qi mos po dishprohen e mos po lodhen ata qi ishin betue.

Kështu, bjen fiala, më ngjau me Nexhib beg Dragen. Ky zotnì m' a pat dhanë fialen si tierët: Nji ditë më vjen Selim Fânda e më thotë: „Nexhib begu më ndeshi te Ura e Gurite më tha: „A po shef Selim aga qi policët po duen me më xanë!."

„A thue Nexhib begu ka dijenì mbi kryengritie qi organizohet?"

„Jo, i thashë, nuk din gjâ. T' ishe kenë polic, m' a priti Selim Fânda, kishe me nxierrë shumë sende e punë nga tuta qi diktova te ky zotni."

Me gjith qi ket lajm e prita me gjak të fètohët, kuptova mirë qi kishe nevojë me qetësue Nexhib Begun. U poqa me zotnìn e tij në Kafe t' Izzetit prej nga shkuem në Kafe „Turati." Aty, mbassi hapem biseden tue kuvendue mbi disa punë të pa rândësishme, gjeta rendin dhè i thashë: „Me gjith qi Ju pata diftue se do të na u lypte me u pergatitë per nji kryengritie të pergjithëshme, kam muejtë me kuptue tash vonë se realisimi i këtij mendimi nuk âsht i mundëshem veç se mbas dy vjetve e per hesap t' em kam hjekë dorë tash per tash nga caktimi qi kishim;"

Me ket dredhì i dashë fund tutes së Nexhib begut.

Më tjetren anë, per të holla e per armë nisa me

ngushtue Ismail Kemal begun pak mâ seriozisht.

Nder këto ditët mâ të kritikëshme të pergatimevet Z. Pavlof-i më bâni nji vizitë në shpì e më laimoi se bulgarët nuk mundshin kurrsesi me marrë pjesë më nji kryengritie. U çudita e kurrqysh nuk muejta me marrë vesh pse Makedonasit refusojshin me u lidhë me nè kur ata, më nji kohë jo shumë larg, kanë pasë kundreshtimin mâ të madh prej nesh nder levizje të tyne për librim të Makedonìs.[1])

Këjo pergjegje tue u bashkue me apathìn qi diftoi Ismail Kemal begu në të kryemunit të detyres së vet, na pat krijue nji gjendje gadi të dishprueshme.

Nuk kishe veç se krejt pak të holla e puna qi i pata hŷ ishte shumë e madhe. M'u iypte me gjetë të holla e me gjetë pa hall!. Nuk më pat mbetë veç se nji rrugë: me i shitë magazet qi kishe në Shkup e me fillue veprimin e kryngritjes me ket kapital.

I shita pra magazet e me pretekst të zgjedhievet u nisa per Vulçitirn bashkë me Nexhib beg Dragen qi shkonte për në Mitrovicë.

Prej Vulçitirni çova më katër anë njerës per me i lajmue besnikët e lidhjes se ishte afrue çasi i veprimit.

---

[1]) *Lidhja Balkanike qi u tfaq kahë fundi i vjetit 1912 na jep dorë me gjetë shkakun e vertetë të pergjegjes negative të Z. Pavlof-it.*

Nuk mund të mirret me mend se çfarë ndryshimi pat me i prû kohës s' onë mâ se historike të kishte pasë këjo pergjegje nji natyrë të përkundërt.

Tue u gjetun nji herë në Vjenë më rà rasa me kuvendue me nji njeri të famshëm të diplomacís austro-uugare mbi çâshtjen e propozimit t' em bulgarve për nji marrveshtje mbi autonomìn shqyptare-makedone. Diplomati austro-ungar më tha se po t'a kishin pranue bullgarët propozimin t' em e po t' ishte realizue ky mendim, për sigurë se jo vetem lufta ballkanike nuk do të kishte ndollë, por edhe lufta botnore kishte muejtë me u zgjatë për shumë kohë.

PUBLIKA POPULLORE E SHQIPËRISË BIBLIOTEKA KOMBËTARE

Kryengritja Drenicë-Jynik

Me 5. Maj 1912 ishe në Drenitcë bashkë me Zeinullah begun, burrë në shêj per besnikì, nationalisëm e bujarì.

Nga Drenica shkrova dy letra, nji per nenprefekturen e Vulçitirnit e nji per Nexhib beg Dragen në Mitrovicë.

Letra e parë permblidhte me pak fialë këtê:

„Tue u bindë qi politika Jeunë-Turke po vijon mizorisht në Shqipnì, ashtu si pata deklarue në Parlament, po e ngrehi sot flamurin e ngritjes kundra sundimit të Turkìs.“

Letra e dytë shkurtohet si vijon:

„Krejt Kosovasit e unë ngrehem flamurin e kryengritjes kundra tyrqve tê rij. Në kioftë se nuk dishroni me u dà prej popullit të Kosoves, ky njeri ka per detyrë me ju prî deri në vend ku gjindem unë e shokët e mij.“

Këto fialë u ndrruen në mes të Nexhib beg Drages e Ahmed Prekazit, derguesit të letres:

— Ku âsht Hasan begu?

— Nuk dij. Nuk kam kohë per me folë shumë e me ndigjue shumë. Në patshit menden me ardhë, jam i gatshëm me ju prî.

—Jam i smuet. Nuk mundem me ardhë — i a ka këthye Nexhib Begu —

Ket letër i a çova Nexhib begut, per mos me muejtë nji ditë me më kritikue e per mos me i mbetë shteg fjalës së tij të thonte ndo' i herë se Hasan Begu nuk më ka lajmue e prandej s' kam marrë pjesë në kryengritje.

Naten e parë bujtem në Balincë e të nesermen, me dy-qind pushkë. ràm në Prekaz, te Ahmet Delija ku i mblodhen krenët e Drenicës dhè kerkuem qi t'a perësritshim besën e dhânme.

Besa u lidh me këto fjalë:

„Bajmë bè e japim besen e burravet, se kemi me bâ çfardo flije e në kjoftë nevoja kemi me i bâ kurban me duer t'ona robët e fëmìt t'onë."

Kur arrijtem në Gjyrxhevik (krahin'e Pejes) tu Sadik Rama u persëtrit besa, dhè në ket krahinë e prej këndej ràm në Pozhar, krahin'e Gjakoves.

Fuqija e jonë shkonte gjithnji tue u shtue e aty per aty ishim të zotët me çue në kâmbë nji ushtrì të madhë fort kryengritësh.

Kështû erdhem në Jynik, vendi historik ku giithmonë bashkoheshin e lidhshin besë Peja e Gjakova per me i rà Turkìs.

Lidhja e Jynikut.

Populli i Jynikut na priti shumë mirë. Me t'arrijtun këtu i a perdreitova Riza beg Gjakoves nji letër qi mund të shkurtohet në këto fjalë!

„Arrijta në Jynik bashkë me shokët per me realisue qellimin.

Këtu po Ju pres, Ju e parìn e Gjakoves."

Të nesermen Riza begu u gjet në Jynik. Ahmed begu, i biri i Myrteza Pashes, pat mërrijtë në Jynik bashkë me nè. Pak mbrapa mërrijti edhe Hasan Feri me parì të Plavës e të Gucìs.

—Nder këto dit Malcija e Gjakoves, tue nxjerrë per preteks çashtien e zgjedhjevet e me të shtyme t' Ahmed begut pat fillue me u turbullue e me i u kercnue Gjakoves. Malcorët paten nisë e kerkue qi të mësohet gjuha komtare ndër shkollat e Shtatit.

Zeqir Halili, nji prej krênvet mâ në shêj të Krasniqes, i pat prî kësaj levizje. — Zeqir Halili, në kryengritje të 1912,ës i ka krye pikë per pikë instruktionet qi ka marrë dhè ka mbushë plotësisht detyren e vet komtare.—

Në Jynik u bashkuen per pak ditë shumica e atyne qi muejshin me perfaqësue popullin e Kosovës.

Në ket mes arrijti dhè Bajram beg Curri pak si idhnueshëm pse nuk e pata lajmue kur ishim në Shkup. Tue pa qendrimin e zemrueshem të Bajram Begut u solla e i thashë si tue u mahite:

— Shka kishe me bâ, kur Ju pashë se kishi lidhë mjaft miqësi me xhemietxhit?

— Jam shqyptar, m'a priti, nuk kam mendue kurr veç se si shqyptar e këtê koha ka per t'a provue.

— Bajram beg, na kësaj pune i kemi hŷ. Jemi të shtrenguem me dalë me nderë e me i sigurue Shqypnìs disa privilege. Në kjoftë se kësi shtegu nuk mundemi me realisue qellimin, kemi per të rà n' at gjendje qi gjinden tyrqit e fushes „Hajmana," e kështu kanë per t'u vertetue fjalët e Talat begut, kryetarit të Jeunë - turqvet [1]).

Bajram begu nuk vanoi me kuptue randësìn e gjendjes e biseda në mes t'onë vijoi:

— Per me luftue me nji Perandorì e me fitue kundra saj duhet me pasë shumë sende e sidomos armë, munition e të holla — tha Bajram Begu.

— Unë i pergjegja:

— Ismail Kemal begu ka pasë marrë mbi vedi me na dergue 15.000 pushkë e 10.000 napoleona. Si duket këto nuk kemi per t'i pasë, mbassi deri me ditë të sodit as të hollat nuk na i ka çue. Por Bajram beg nuk kemi edhe fort nevojë per keta sende. Mos muejshim sot me ngrehë krye pse nuk kemi pushkë e të holla do të bâheme razì me jetue si tyrqit e Haimanes e kurrgjâ kurrkujt...

— Poh, tha Bajram begu, keni të drejtë. Asht nji detyrë e shêjtë per nè me luftue kundra çdo anmiku dhè mos me pasë as pak pushkë. Lufta na u ka bâ detyrë. Pra, duhet t'i dalim zot të dreitavet t'ona e të pêshtoimë prej robnìs.

Në Jynik ishin të mbledhun shumica e parìs së Ko-

([1]) *Tyrqit e Hajmanës perbajnë at pjesë të popullit tyrk qi janë shtypë mâ së forti nga Turkija.*

sovës. Parìs së Pejes nuk i besojshim mjaft e pra dhe ket parì e ftuem në Jynik.

Zejnel begu, Sejfeddin begu e Jashar Pasha erdhen e i u diftuem pse po u bante mbledhja.

Këta zotnij, jo vetëm nuk diftuen nji vullndesë të mirë, por filluen tinzisht me bâ nji propagandë per me paralysue qellimin. Deri diku i a paten këthye mendjen dhe Riza beg Gjakovës. Na, muejshim me i hŷ punes dhe pà pasë fort nevojë per parìn e Pejes; por dishrojshim m'u dukë fare të bashkuem per me fitue mâ lehtas e mâ mirë.

Na duhei pra me bâ nji hap guximtar e me i lanë të parët e Pejes e Riza beg Gjakoven perpara nji „fait accompli."

U mora vesh me Ahmed begun e Myrteza Pashes qt i u dha urdhën çetavet të Berishes me i a fillue pushken ushtrìs tyrke nder rrethe të Pejes.

Të nesermen heret, para se me u zbardhë dita, pushka krisi me tyrqit tue mos i lanë shteg kurrkujt me u marrë mâ me diplomatì.

Riza begut i a çuem nji njeri qi u shtî sikur me pasë ardhë prej Gjakove at ditë per me i kallzue se tyrqit e kishin dënue për dekë e, në kjoftë se do të këthente në Gjakovë, kishin per t'a xanë e grî.

Kuvendi nuk kishte se si shtyhet mâ. Të ndeshunat u shvilluen rreptësisht e krejt parija ràm në Strellcë, katund afër Peje kû u ngreh qândra e kryengritjes.

Populli nisi me u mbështjellë rreth kësaj qândre.

Rrethimi i Pejes.

Kryengritja u shvillue shpejt e me nji energì t'egersueshme rreth Pejes; katundet rreth qytetit u pushtuen e, qarku i rrethimit u ngushtue e të mësymet kundra kodravet të forcueme me topa shkuen tue u ashprue pa prà.

Xhafer Tajari, kommandanti i këtij vendi, bâni mre-

kullì qindrese per mos me na i lëshue kodrat e Jarines e të Karagaçit.

Furija e kryengritsvet kishte marrë nji fytyrë aq të mnerrshme sa u bind dhè Xhafer Tajari se qindresa per tê duhej t' ishte nji qindresë dishprimi.

Nji natë të ndeshunat u shtrîn deri më skaj të qytetit kah Fusha e Begut e Kapeshnica.

Trì dit e trì net nuk pushoi as nji minutë gjimimi i topavet e fishkullimi i plumbavet.

Numri i kryengritsvet ishte shumë mâ i madh se ai i ushtrìs; por shqyptarët kishin nji pushkë per mâ se dhetë vetë, me fort pak munition e ushtrija tyrke ish ngujue nder llogore e pika strategike me krejt veglat rrênuese të teknikes së shekullit XX.

Asht per t'u shënue qi në këtó të ndeshuna të rrepta takoi m'u pa pêsë trima të vriten njêni mbas tietrit tue perdorue vetëm nji pushkë.

Lufta u ashprue gjithnji e kur fortesat ishin tue bâ qindresen e mbramë, regimenti 21 tyrk i Gjakovës, bashkë me regimentin e parë të Stambollit shperthyen tue na rà kahë shpina e na shtrenguen me i u veshë malevet qi shtrihen kahë Rugova e Plava.

Kështu hovi i parë i kryengritjes u thye mjaft keqas perpara Pejes; por morali i shqyptarvet nuk u prish fare e mënija e shpagimit (intikamit) u shtue edhe mâ teper nder zêmra të tyne.

Trathtija e paris së Pejes.

Mbas këtij të thymuni dy vende na paten mbetë ku muejshim me u permbledhë e me vijue kryengritjen: Rugova e Pejes ase Malcija e Gjakoves.

U preferue Rugova [1]) per ku nguli kâmbë Zejnel

[1]) *Rugova âsht krahina mâ e forta e Pejes qi shtrihet kah veri i qytetit me nji grykë të gjatë e teper strategike e me nji popullsi në zâ per trimni e shëndet.*

begu i Pejes bashkë me dy shokët e vet.

Rugova me gjith qi na priti mirë, me gjith këtê i u përkrah parîs së Pejes e çila ishte e marrun vesh me Xhafer Tajarin para se me ardhë në Jynik bashkë me krenët e Rugoves, posë Qerim begut.

Nuk na pat mbetë pra, tjetër mjet per me pështue prej nji kurthe trathtàre, veç se me lëshue Rugoven.

Qândra e kryengritjes nguli në Krasniqe prej kahë na duhei me komandue nji levizje qi shkonte tue u shtrî nder të gjitha krahinat e Kosoves e mâ rreptas nder rrethe të Mitrovicës, nen prîsì t' Isë Boletinit, e nder rrethe të Prishtines.

Nji çpallje.

Mu nder keto minuta kritike të levizjes, kur nuk muejshim me dijtë kush ka per t'a fitue davàn, a Shqyptarët apo Turkija, u pa si e arrësyeshme me i lëshue popullit othoman nji thirrje per t'i dhânë shkas kryengritjes e per me fitue sympathîn e krejt elementavet të Perandorìs në të mirë t'onë. Nuk kishim se si me fitue luften pa i a shtî çarten dhè ushtris tyrke.

Këjo çpallje u shtyp ndeper të gjitha gazetat dhè mund të shkurtohet si vijon:

„Qellimi i të ngrehunit të flamurit të kryengritës âsht per me i dhânë fund sundimit barbar të jeune turqve, qi nen fytyrë të lirìs janë tue perkrye të gjith llojet e mizorinavet në vendin t'onë të cilat të shtyjnë me pasë ndjesë për absolutizëm të Sulltan Hamidit.

Ata qi duen atdhèn e nderin, i perkrahen landsisht e moralisht trupit t'onë kryengritës, qi ka dalë në fushë me ketë qellim të shejtë. Ata qi dishrojnë qi osmanlijt mos të mërrijnë në nji gjendje të dhimbshme, mblidhen nen fla-

murin t'onë kryengritës. Atdheu pret prej nesh bashkimin. Dita âsht sod e minutat jânë afrue per me pështue prej të këqijave të jeune-turqve. A pështim a vdekje!"

Lufta e Qafes së Prushit.

Nuk kishim kohë per të bjerrë: na duhej me fitue nji luftë per me çue moralin e populilit nder rreth të Pejes e të Gjakoves.

Këtu Bajram Curri permbledhi fisin e vet Krasniqen e mësyni qafen e Prushit (Has).

Në Has Turkija kishte lanë nji garnison prej katër bataljonash.

Nji luftë e pergjakëshme qi zgjati ashprisht nen komandë të Bajam Currit, tue marrë pjesë Hasi, Gashi e Bityçi nder rrëthe të Qafes së Prushit me të mësyme e kundra të mësyme i shperdau këta katër bataliona. Tyrqit u thyen keqas tue na lanë në dorë shumë munitione, armë, mitralioza e topa, me qinda të dekun, të plaguem e robë lufte.

Gallnimi i ynë ishte aq i plotë sa i dha shpirt e zemer krejt popullit.

Robët e luftes shka ishin ushtarë, u liruen mbassi u çarmatisen e mbassi i mashtruem tue i thânë se kryengritja nuk kishte tjetër qellim veç se me pështue katundarin shqyptar e anadollak prej njij sundimi mizuer. Këta të mierët me habi të madhe e perbijshin ket propagandë e kur u këthyen në Gjakovë demoralizuen gadi krejt ushtarët e garnisonit t'atij qyteti.

Nji lidhni me ushtrin othomane të Gjakoves.

Fitimi i njij lufte mjaft me randësi, demoralisoi deri diku ushtrin e Gjakoves dhè i dha dorë atyne oficiervet të partis kundershtare me tfaqë pa kënaqësin e tyne

ndaj regimin Jeune turk tue sympatisue çiltas kryengritjen shqyptare.

Këjo ndolli fort pak e pritme na dha dorë mos me bjerrë kohë perpara Gjakoves e fuqija e jonë komtare heci guximisht mbi fushen e Kosoves.

Pushtimi i Prishtines.

Per pak dit mâ se 12.000 kryengritës u duken perpara Pishtines tue u betue të gjith me pushtue qytetin me luftë ase paqsisht.

Në ket mes kryengritësit e krahinavet të Gilanit, të Kaçanikut, të Prizrenit e të Tetoves i paten xanë grykat e Kaçanikut e të Cernoleves e shqyptarët e rrethit të Prishtines, me Isë Boletin e Gjemal Beg Prishtinen e Beqir agë Vulcitirnen në ball, i paten thye syrqit në Llap e në Gollak e ata të Drenicës, nen komand të Zejnullah Begut, pushtuen Vulcitirnin.

Kommandanti i garnisonit të Prishtines deshti me bâ si Xhafer Tajari perpara Pejes dhe morri të gjitha masat ushtarake per me mburue qytetin kundra çdo të mësymes.

Por disa prishtinas trima e ndaluen rrezikun e njij lufte mizore tue i a vû kuburen në gojë komandantit të vendit mbrenda në zyrë të telegrafit e tue e ngushtue këtê me nenshkrue nji urdhen qi ndalonte ushtrìn nder llagore me bâ çdo kundreshtim në kjoftë se kryengritësit dishirojnë me pushtue qytetin.

Populli i këtij qyteti na priti me nji enthusiasëm të pa shoq në kronologì të levizjevet komtare e i madh e i vogël u bashkuen me nè.

Tash qândra e kryengritjes ish Prishtina e numri i kryengritësvet pat arrijtë më 30.000.

Në ket mes korrespondentat e shtypit të huej si të „Times“ „Neu Freu Presse“ „Novoje Vremia“ etc., u çuditshin si-

domos mbi këto dy pika:

a) Si muejten me fitue shqyptarët kundra nji ushtrije tyrke prej mâ se 60.000 vetësh.

b) Dishiplina e madhe qi mbretnonte në mes të kryngritësvet.

Këtu po shkurtoj nji intervistë qi bâni me mue në Prishtinë redaktioni i fletores së Petresburgut „Novoje Vremje".

— Shka âsht natura e fuqis qi po siguron dishiplinen në mes të këtij populli kryengritës. Pse edhe nji ushtrì e rregullshme në kohë të luftes nuk kishte me muejtë me mbajtë nji dishiplinë kaq të madhe; sidomos kur dihet qi ky popull âsht i pa dijshëm?

— Poh, i thashë unë, shqiptarët nuk mund të thomi se janë të dijshëm; por, kanë nji intelligencë qi i dàn në shêj ndêr sa e sa popuj. Shqyptarët në kohë të luftes mund të sillen si sot, porsi nji ushtrì e dishiplinueme, në kjoftë se prîsat dijnë me perfitue nga psykologia e tyne.

— Me të vertetë, m'a priti korrespondendi rus, jam i bindem sot qi shqiptarët perbajnë popullin mâ të zgjuem të Balkanit. Munden me meritue nji t' ardhme të shkelxyeshme.

Rrëximi i kabinetit Jeunë-tyrk.

Pushtimi i Prishtines na lëshonte në dorë krejt vilajetin e Kosoves. Në Stamboll filloi me mbretnue nji frigë aq e madhe sa shkaktoi dorhjekjen e Said Pashes, ministri i parë i kabinetit Jeunë turk. Në vend të tij formoi kabinetin e Turkìs Qamil Pasha, i njoftëm si mâ i madhi anmik i Xhemietit.

Qamil Pasha na laimoi telegrafisht se kishte vendosë me çue në Prishtinë nji mission zyrtar nen kryesì t'Ibrahim Pashes, ish qeveritar e kommandant i Tarabullusit, me Ali Danish Prishtinen, ministri i Punevet të Mbrendëshme e

me Syleiman Pashë Kolonjen, senator.

Ky mission kishte per detyrë me u marrë vesh me shpiptarët e me i dhânë fund kryengritjes. Qellimi i im u permblidhte në këto pika kryesore:

a) Të njifen zyrtarisht kufîjt e Shqypnìs.

b) Autoritetet civile e ushtarake të kèn komsìn Shqyptare.

c) Ushtrija shqyptare të sherbejë në Shqypnì e të jèt komanda prej officiervet shqyptarë.

c) Veprimet zyrtarë në Shqypnì të bahen në gjuhë shqype.

Ibrahim Pasha këto pika i gjykoi si shumë të rânda e si hapi i parë qi qitet per me u dà nga Perandorja othomane. Pra. kerkoi prej meje qi t'i lehtësojshe këto pika e më tha qi nuk kishte me i pasë hije Shqypnìs me kerkue kësi pikash, pse populli âsht muhamedan.

— Pashë i a prita; fêja nuk ka shka të bajë me komsì, Zotnija e Juej jeni nga Manastiri, pra shqyptar si unë. Këto pika lypet t' i gjeni teper të lehta per me lanë kështû nji emën të mirë në historì të Shqypnìs.

Pritëshe prej Zotnìs së Juej qi të më këshilloni me kerkue dishka mâ me rândësì. Pse jeni mâ shumë të vaditun se unë per kësi punësh. Sido qi të jèt, vijova, nuk pranoi kurrfarë pergjegjsije në kjoftë se këto pika nuk peiqehen e na mund të hecim kështû deri më Stamboll e aty mund të mirremi vesh me Turkìn. Besojmë se këjo punë nuk âsht aq e vështirë per në.

Ibrahim Pasha kerkoi prap me fialë t' âmbla me më kallxue se sjellja e ime ishte kundra myslimannismit e nuk u dàm mirë me të.

Në tjetrën anë Ibrahim Pasha filloi me i lëmue kryetarët tjerë qi shkuen m'e vizitue edhe nisi me u përpjekun me të gjith fuqìn e vet per me shtî dasìn në mes t'onë. Sidomos filloi me perfitue në mâ të miren mënyrë prej pa-dijes së Riza Beg Gjakovës e të fanatizmit fetàr të tij. Riza Beg Gjakova e mandej edhe Isa Bolatini filluem me thânë: „Na nuk

duem autonomì edhe nuk mund te dahemi prej osmanlive.“ N'anë tjeter filluen me u perpjekë me konsulin serb në Prishtinë. Konsuli do t' i u kèt thânë se do t'u epte armë, mbassi mâ vonë, moren prej Serbis shumë pushkë. Gjendja ishte tue shkue per ditë e mâ keq. Para se me lanë Prishtinen u mundojshe me sigurue shkaqet per të xjerrunit e privilegjeve; pse ishte e mundun me sigurue qellimin mâ lehtsisht në Prishtinë. Por në njenë anë Ibrahim Pasha e në tjetren konsuli i Serbis kishin mërrijtë me fulë faren e dasis në mes t'onë me propaganda qi bâjshin nen dorë.

Kur shkuem prej Prishtine në Ferovizig ishte nevoja me shkrue privilegjet qi do t'i kerkojshim prej qeverìs edhe me i a kumtue asaj në nji menyrë kategorike.Mâ në fund, me vështirsina e mbas shum fjalimeve i u bâ kerkesa Ibrahim Pashes qi përmbante 14 pika; e cila kje pranue prej Qeverìs së Qamil Pashes. Në ketë rasë, me të vertetë, âsht per t'u permendë mundi e zelli i Bajram Beg Curit. (Kur ishim në Ferizoviq krejt parsija e Shqypnìs jugore, per secillen punë, më kishte bâ perfaqsues të vetin edhe më kishte dhânë nji autorixim të plotë. Në librin qi kam me shkrue mâ gjansisht per kryengritjen e vjetit 1912, kam me pershkrne ndollinat e rrjedhuna në Shqypnin e Jugut e të Mjesmen).

Pikat janë këta:

1) Me perdorue në Shqypnì nëpunës të praktikuem qi dijnë gjuhen e zakonet e vendit;

2) Me bâ sherbimin ushtarak vetem në Shqypnì e Makedonì, për jashta kohës se luftës;

3) Me bâ e me vû në zbatim ligjë tue u bazue në ligjen e maieve (xhibal) për disa krahina në të cilat âsht forcue me fakte se nuk mund të xierret kurrnji fryt prej organizimit të drejtsìs.

4) Me i dhânë shqyptarve armët e nevojshme e moderne, menyra e të damit të cilavet do t'i perkitte Qeverìs. (Do t'u bâjshin nder vende të randësishem deposita armësh, të cilat, në rasë të nevojes, do të mund t'i merrshin

shqyptarët).

5) Me thèmelue e me hapë shkolla reale në të gjitha Prefekturat e qândrave te Kosoves, të Monastirit, të Shkodrës e të Janinës qi numrojnë ka nji populsì mâ se 300. 000 frymesh; me hapë edhe shkolla bujqsije si të Salonikut, mbassi vendi me krejt kuptimin âsht nji vend bujqsije; si edhe me shtî në program të mësimeve gjuhen e vendit.

6) Me hapë shkolla theologjike moderne ndër vende ku âsht nevoja;

7) Me kenë i lirëshem në Shqypnì të hapunit e të themeluemit e shkollave private;

8) Me u mësue gjuha e vendit në shkollat fillestare, qytetse e në gjymnaze;

9) Me i dhânë randsì të posaçme tregtis, bujqsìs e punve botore si edhe me plotsue e me perhapë udhët e hekurit;

10) Me vù në veprim organizimin e krahinave;[1])

11) Me u kujdesue me ruejtë mâ fort se perpara zakonet e tradicjonet komtare;

12) Me çpallë amnistìn (faljen e pergjithshme), pa veshtrue klasë e racë, per të gjith othomanët qi kane marrë pjesë ne kryengritje, per komandantat, oficjerat, nëpunesit e ushtaret qi kanë lanë ushtrìt e vendet e veta si edhe për te liruemit e t'ikunit prej burgut ne kohen e kryengritjes;

13) Me u dhânë çdamim, mbas emimit të vertete, prej Qeverìs Turke për të gjitha atâ shpija qi u prishen mâ para e nuk u kje dhânë te zotve çdâmimi si edhe për ata qi u prishen e u rrenuen kësaj here;

---

[1]) *Këto janë propozime per me diftue kufijt e Shqypnìs heshtimisht (tacitement). Me folë kjarisht per caktimin e kufive të Shqypnìs u donte të vrahemi me Riza Begun.*

Këto kërkesa kjenë bâ me qellim per me perhapë mâ shpejt e mâ themelisht organizimin e propagandës. Sidomos dobija e organizimit të krahinave, n'administratë, nuk mnud të *mohohet.*

14) Me i marrë në gjyq të naltë pjesiarët e kabinetvet të Haki e të Sait Pashes;

Kush mundet me mohue pra, se këto privilegje nuk kanë kênë hape të mëdha kahë independenca e jonë.

Poh, vetem, lufta balkanike u bâ shkak qi këjo ndèr e famë t'i mbetet Vlones e jo Kosoves e ne vend të nji Shqypnìs se madhe të bâhet nji Shqypnì e vogël.

U nisëm prej Ferizoviqit per Shkup. Nuk kishim mâ shum fuqi se 20 % t'asaj fuqije qi kishim në Prishtinë. Shkaku i svoglimit të fuqìs ishte ky: Riza Gjakova e Isa Bolatini mendojshin me pështue Sulltan Hamidin, qi ishte i burgosun në Salonik e prandej me kenë qi u shkonte me nji fuqi të madhe, tue mos muejtë me dallue anrarët e Riza Begut e t'Isa Boletinit, kishim frigë e drojshim se ndjeksat e tyne do t'u bashkojshin me këta dy për pështimin e Sulltan Hamidit e kështu e pàm me nevojë për me shperda fuqin kunder ç'do rase qi mund të ndollte. T'ardhmen në Shkup, çâshtja e Sulltan Hamidit ndër qellime të Riza Begut e Isa Boletinit u pa shum kjartas; e per ket arsye u prishem keqas me këta dy.

Ishe i bindun se ishte nevoja me shpërda nji orë e mâ parë fuqìn, qi kishim në Shkup, abolia qi mos t'i mbette vend ndollinave të pakandshme. Per ket shkak fillova me bâ të përpjekuna mâ të shpeshta me Ibrahim Pashen. Edhe ky ishte frigue tepër keqas prej çashtjes së Sulltan Hamidit. Ibrahim Pasha, tue mendue se shqyptarët kishin nji fuqì të pakët, kishte qitë ceken me xânë Riza Begun e Isa Boletinin bashkë me ushtarët e Turqìs edhe këtê m'a pat thânë edhe mue. Ibrahim Pasha kujtonte se unë do t'a pranojshe ket propozim, mbassi e dinte se unë nuk ishe i marrun vesht e nji mendimi me Riza Begun e Isa Boletinin.

Unë i pata kundershtue këtij propozimi rreptsisht edhe i pata thânë qi mâ parë t'a vête në veprim ket punë kunder meje se kunder të permendunve e kështu mâ ne fund, mêrrijta m'e shporrë prej këtij mendimi Ibrahim Pashen. Qellimi i em per të mprojtun të Riza Begut e t'Isa

Boletinit ishte per mos me dâmtue prestigjin e shqyptarvet. Me të vertetë këta të dy, n' at kohë, nuk mendojshin ndonji send tjetër veç me pështue Sulltan Hamidin prej burgimit. Jo qi nuk mund t' u flitte me ta per punë t' independences; por nuk mund t' u permendte gjâ as per autonomì pse keto ishìn fjalë qyftri (mkati) per Riza Begun e Isa Boletinin.

Unë qindrojshe në mendimin qi edhe me kenë nevoja me i ndeshkue dy të permendunit, t'u ndeshkojshin me anë te shqyptarvë e jo të tjeter kujt. Me gjith këtë këjo kryengritje na ka mësue shum të verteta t' idhta e na ka dhanë eksperjencë të madhe.

Paten ardhë në Shkup si perfaqsuesa te Shqypnìs se mjesme ZZ. Abdi Beg Toptani, Mustafa Krueja e Kapidani i Mirdites Marka Gjoni. Kur e pàn shkallen e fanatizmit, të Riza Begut t' Isa Boletinit e të shokve të tij, të thuesh se u dishpruen. U vertetuen edhe ata se atë herë nuk ishte e mundun t' u ngrehte flamuri i independences. Unë u pata thânë këtyne zotnive të ndershem, se mbas tre a kater mujve do të bâjshim prap nji kryngritje edhe se atë herë do t'a çpallshim independencen t' onë. Veç kësaj u pata shtue se nder këta tre a kater muej do t'a perhapshim organizimin t'onë mâ gjânsisht edhe do t'i bâjshim të pa kenun, n'emen t'intereses së Shqypnìs, disa vetë të ciiët muejshin me kenë nji pengim per t' arrijtun qellimin e shejtë.

Per ket çâshtje patem ra ne godi me ZZ. e naltpermendun. Me të vertetë, patem fillue me u organizue mâ themelisht se perpara, por, çka të bajshim mbassi mbas pak kohe krisi lufta balkanike e cila i qiti poshtë të gjitha planet t'ona.

Perfundim e Vertetime.

Në faqe 30 kam folë mbi përfaqsimin t'em të Shqypnìs së Jugut në Kryengritjen me 1912 e autorizimin qi më

kishin dhânë atdhetarët e asaj pjesë të Shqypnìs në ket kryengritje. Për vertetim të këtynë fjalve po botoj këtn nji letër të Z. Nenkolonel Ismail Haki Tatzatit:

Shkoder, me 15. 6 1921

Fort të ndertit Zotnì

Zot. Hasan Beg Prishtinës

Deputet i Dibres

në

Shkoder

„Kam marrë vesht se Zot. e Juej jeni tue gatue nji broshurë mbi ndollinat e kryengritjes shqyptare në vjetìn 1912. Ju lutem të keni mirësìn m'e pranue edhe ket pjesen t'eme e m'e shtî në broshuren e siperthanun; mbassi ka të bâjë me kryengritjen qi bâhet fjalë:

„Në vjetìn 1912, me qellim per m'u bashkue me kryengritjen e Kosovës, kjemë nisë prej Elbasanit: Ymer Bej Ohri, unë (atë herë ishe kapitan), Ahmed Dakli; e shumë atdhetar tjerë e të gjith sbashkut u bamë kund 40 vetë qi patëm formue nji komitë edhe kjemë mbledhë në katundin Martanesh; vend i permetueshem per të sjellun të komitës.

„Këtu kje bashkue me nè edhe Zot. Ismail Haki Libohova, kapiten, i cilli kishte ikë prej Dibre. Çeta e jonë mbet në Martanesh nja dy javë e në ket kohë pat ardhë deri në kufî të Martaneshit nenprefekti i Matit kapiten Esadi me nji bataljon ushtar e dy topa per gjurmimin e kësaj çete; por kje ndalue prej saj. Tue kenë qi prap në ket ditë paten ardhun në Martanesh kater bataljona ushtrì të rregullshme t'ardhun prej Dibre; çeta kje detyrue me u largue në nji mal të fórt të Martaneshit, ku filloi me bâ gatimet e nevojshme, per mos me lanë në qetsim ushtrìn e ardhun; por këto forca ushtarake u këthyen mbas 24 orëve per mbas nji urdhni të marrun,

„Edhe çeta e jonë kje bâ 80 vetësh e shkoj në Domrè

e Shpat t' Elbasanit. Këtu u bashkuen me nè edhe kapiten Tajar Begu me shumë oficjera tjerë. Kur i u afruem Elbasanit, morem lajmin se ishte vû kabineti i Qamil Pashës. Tue kenë në Domrè e Shpat paten ardhë edhe shumë atdhetarë tjerë e kje bâ forca e jonë afer 800 vetësh. Këjo çetë u marshtronte prej Aqif Pash Elbasanit e shumë atdhetarve tjerë. Në ket kohë, në Fieri kjenë mledhë Komitetet e Vlonës, të Lushnjes, Beratit, Mallakastres, e të Korçes nen kryesì t'Ismail Kemal Begut per me bisedue disa çâshtje të randësishme edhe per ket punë paten lajmue komiten e Elbasanit telegrafisht; mbas të cillit lajmim kjenë dergue prej Elbasanit, per me marrë pjesë nder këto bisedime, unë, Ali agjah Begu, Hasan Beg Elbasani, Timor Efendija e Zenel Hoxha."

„Nder këto dit Qeverija osmane kishte shenjue Ibrahim Pashen e Sylejman Pashen per me u marrë vesht me komiten e Kosovës. Gadi krejt Tosknija kishte zgjedhë e lajmue telegafisht per mëkamës të vetin Hasan Beg Prishtinen per m' u gjetë në ket bisedim. Qe pra edhe në Fieri paten fillue me u bâ bisedimet mbi ket çâshtje. Nder këto bisedime ishin edhe Ymer Pashë Virjoni e Aziz Pash Virjoni."

„Ismail Kemal Begu i pat bâ nji propozim mbledhjes per me zgjedhë per secillen krahinë nga dy vetë edhe me i dergue në Kosovë per me bashkpunue me Hasan Beg Prishtinen në të mprojtun të qellimit e të kerkesavet shqyptare."

„Mbledhja, tue kenë se ket mëkambsì i a kishte lanë qysh mâ parа Hasan Beg Prishtinës, nuk e pelqej ket, propozim e kështu Ismail Kemal Begu pat mbetë vetëm në ket mendim."

„Mbledhja propozoi qi Ismail Kemali t'u niste me nji herë per Stambollë per me u marrë vesht me kabinetin e ri edhe ai e pat pelqye ket propozim."

„Tue kenë per të nisun, nji ditë para, mbledhja muer nji pergjegje me telegrafë prej Drejtorit të Telegrafes se Prishtinës. Ky telegram i marrun kje kendue para mbledhjes

e ishte në ket mënyrë: „Hasan Beg Prishtina âsht nisë per nji vend qi së dihet stop Telegrami nuk mujt me i u dorue stop“ Kur mbledhja ishte tue e komentue në gjithfarë menyrësh ket telegram, Zot. Qazim Kokoshi i pat dergue tekstualisht mbledhjes nji lajm të marrun prej disa fletorevë italjane. Fletoret thojshin: „Hasan Beg Prishtina qysh në piken e parë të kerkesave âsht prishë me delegacjonin othoman, edhe âsht tue shkue gjithnji kahë Shkupi me të gjith fuqìn e vet, Me tê asht tue u bashkue me gëzim edhe ushtrija.“

„Mbas ketij lajmi, Izet Beg Zavalani e shumë të rij tjerë ndîn nji zemrim në vedi edhe filluen me gatue çetat e me dhânë urdhen per me marrë në dorë depositat e Vlonës e të Beratit. Ismail Kemal Begut i pat këcye nji nervositet prej ketyne lajmeve e prej kësaj sjellje edhe i pat thanë Z. Zavalanit: „Ti, shko në Korçë e bâni ball fuqìs qi do të vinë prej andej. Deposita e Vlonës më perket mue.“

„Plaku ishte idhnue aq fort sa i shkojshin lotët prej syve. Por e pat mbledhë vedin e pvette mbledhjen: A thue ishin të themelshëm këto lajme a po jo?“

„Tetëdhetë për qind prej pjestarve të mbledhjes i thojshin qi munden me kenë të verteta këto lajme. Ismail Kemal Begu thonte se jo edhe se nuk mundet me kenë kurrsesi këjo punë e vertetë; pse ka edhe njerz qi do të mendojnë per ardhjen e fatin e Qeverìs othomane, e në qoftë se keto lajme kanë me kenë të verteta, atë herë, na shqyptarët e osmanllìt të fillojmë me kja pse ka me fillue mbas kësaj kohe nji katastrof per të dy elementat“.

„Nuk ishte e mundun me ndalue zemrimin e çetave. Mâ në fund, u ndalue nisja e Ismajl Kemal Begut per Stambollë edhe kje vendue qi t'u niste me nji herë per Bari per me marrë vesht sa mâ shpejt a ishin të verteta keto lajme a po jo.“

„Ismajl Kemali kje nisë per Bari e pa pasë mërrijtë atje i erdhi mbledhjes së Fierit nji telegram prej Hasan Beg Prishtinës. Telegrami âsht ky: „U morem vesht mbi 14 pikat

me delegacjon stop. Asht e udhshme qi secilli të shkojë në vend stop. „Tue u bâ keto bisedime në Fieri, nji pjesë prej komitës, qi ishte afer Elbasanit, hyni në zyre të telegrafës edhe bâni mëkambës të vedin Hasan Beg Prishtinen. Edhe këjo komitë kje shperda me nji telegram të marrun si ai i sypermi."

„Komitat e Permetit, të Klisurës, e të Leskovikut ishin nen urdhen të togerit Melek Beg Frasherit. Asht per t'u permendë telegrami i Z. Toger Frasherit qi i a pat drejtue Nijazi Begut në pergjegje të nji telegrami q'i pat dhanë ky i mbrami Hasan Beg Prishtinës tue i thanë se: „po vi" Telegrami i Z. Frasherit qi i a pat drejtue Nijazi Begut mbassi e pat perzanë nenprefektin e Permetit ishte në ket veshtrim:"

„Po kje qi nuk ju dhimbet qoshku magnifik i Juaji ju pres të vini. Kah unë eni jo kah Hasan Begu."

Nenkolonel
Ismail Haki Tatzati m. p.

* * *

Per me diftue, si argument, sa mendime të gabueshme janë per kryengritjen e vjetit 1912 e perfundimet e saja po e shoh të nevojshem me pershkrue tekstin si âsht të nji artikulli të botuem në Nr 166, me 16 të vjeshtës së parë 912 në fletoren „Dielli" të shkruem prej kryetarit të tashem te Partis Popullore, Emzot Fan Nolit nen titullin *„Per zgjedhjet të deputetve."* Artikulli âsht ky:

Per zgjedhjet të Deputetve.

„Pas një muaji Shqiptarët do të ftonen prej guvernes të zgjedhin perfaqësonjësit e tyre per Parlamentin e Perandorisë turke. Ne u-lencin të lirë, memedhetarët t'anë do t'apin voten e tyre verberisht per sa njerës, të „mëdhej"

pas mendjes së tyre dhe çarllatane pa cipë pas mendjes s'onë, pa i lidhur me një program dhe pa venë re jeten e tyre të shkuar. Dy nga këta Sqypëtarë „të shkelqyer dhe me nam" që do të dalin pa dyshim janë Ismaili i Vlores dhe Hasani i Prishtines."

Ç'Behet Gjetke.

„Në viset e qyteteruera, kur del nje njeri perpara popullit dhe i lyp voten per të dalë deputat, i kerkojnë pik' së pari t'u tregojë programin që do të mbajnë në Parlament po të zgjidhet. Ç' do kandidat ben hesap që do të harxhojë një sumë të madhe per të shtypur këto programe dhe një sumë tjeter më të madhe per të shetitur qytet me qytet e fshat me fshat që t' u çkoqite zgjedhsve pikë pas pike e t'u pergjigjet ç' politikë do të mbajë në çeshtje, të cilen harroj t' a verë në program. Kjo eshtë piesa më e lehtë e fushatës elektorale. Se ç' do vagabond munt të paguajë qatip, që t'i shkruajë sa programe, ne të cilat t' i zotohet turmes që, po të zgidhet, do t'u mbarojë deshirat të gjithë zgjedhsve të tij. Çobeneve do t'u thotë që, po të behet deputat, dhent e tyre do të piellin nga dymbdhjet shqera; bujqerve arat do t'u siellin grurë dhe miser pa leruar; hajduteve do të zbresë hêna t'u thotë ku munt të vjedhin kecer dhe misiroke pa gjakosur hunden per lavdi të memedheut; memedhetarëve do t'u mbijnë shkolla dhe mesonjës si kepudhra pa levizur vendit e pa futur doren në xhepi; medreserat do të lulëzojnë, ylefete do të shtohen, puna do të pakësohet, plaçkat do të lirohen, në vent të shiut do të bierë raki nga qielli, dhe në vent të debores muhalebi. Po turma e qyteteruar, ndonëse i perkedhelet veshi nga gjithë këto bekime që do t'i vijnë, ka dyshime dhe nisë e pyet cili eshtë ky nieri që do të bejë këto çudira; ç' gjera ka berë në jetë të tij më parë që të garantitin ato qe zotohet? Në mos ka berë veç të

keqia gjer aherë, si do të ndrrojë me një herë e do të perhapë miresira dhe lumerira më të gjitha anët? Kandidati duhet të pergjigjet në të gjitha këto pyetje. Duhet të thotë cili eshtë, ç' ka berë per popullin dhe të hedhë dritë mi gjithë pikat e errëta të jetës së tij. Ne mos e beftë ay, do t'a bejnë armiqt e tij, të cilët do mos lenë asnjë cip të jetës së tij pa gervishtur, asnjë fjalë, asnjë shkrim, asnjë punë pa nxjerë në shesh e pa kr ikuar. Dhe kjo eshtë piesa më e renda e fushës elektorale në viset e qyteteruara."

„Po le të thomi që kandidati u shtroj zgjedhsve një program të pelqyer, që u pergjegj në gjith pyetjet e tyre, që jet''e tij e shkuar qe pa njollë dhe u zgjoth deputat. Mos pandehni se zgjedhësit e tij do t'a lenë të lirë. Jo! po venë re si sillet në Parlament, a mban programin e tij dhe ne u provofë qe e shkel, mblidhen, kritikojnë politiken që mban dhe e thërresin të japë demicjen. S' ka njeri të nderçim në boten e qyteteruar i cili të qendrojë deputat, posa zgjedhsit të protestojnë kunder tij."

"Po në Shqipëri nuk çajnë koken per gjithë këto hollsira. Asnjeri, fjala vjen, do mos kuxojë t'u kerkojë një program të shkruar me ngjyrë të zezë në kartë të bardhë Ismailit të Vlores dhe Hasanit të Prishtines. Asnjë do mos u kerkojë të shpiegojnë pse kanë ndrruar aqë herë mendje dhe s' k në mbajtur kurrë zotimet që dhanë. Do t'i zgjedhin verberisht se i kanë degjuar per njerës të „mëdhej." Po në qe jemi rritur në qendra qytetërie Anglosaksone, ku ka lindur dhe ngahá u perhap gjetke forma koshtutale e guvernes kemi detyrë t'a ndricojmë popullin, dukë i treguar ç'duhet të kerkojë nga njerëzit që i lypin voten. Dhe, në eshtë populli i verber e s' di ç' t'u kerkojë, do t'i pyesim në drejt per drejt."

„Hasani dhe Ismaili duhet të na tregojnë programin e tyre, të na zotohen që do t'a mprojnë me gjithe fuqi në Parlament të Turqisë, të japin demicjen nga deputatesia porsa qe të protestohen zgjedhesit e tyre e t'i denojnë si genjeshtarë që shkelë zotimet që bejtin. Kështu bejnë nje-

rëzit e nderçim që vihen kandidatë per nje ofiq në viset e qyteteruara."

Ismail Qemali.

„Po Hasani dhe Ismaili NUKË do t'i japin popullit shqipetar asnjë program, se bota e terë i njeh per njerës të ndercim, të mëdhej dhe patriote. Fort mirë po jeta e tyre e shkuar therrët per kunder që janë njerës pa cipe e pa nder, carllatanë pa ndergjegje, tregëtarë patriotikë me zemer Kucovllahu dhe Serbi, Turq dhe Anadollakë gjer në palcë e gjer në koskë."

„Per të nisur me Ismailin, — se, sic thotë fiala frenge „a tout seigneur tout honneur" — si, si, mor Shqipetarë pike-vrarë e të humbur, i kini besë këti njeriu dhe e dergoni në Parlament? Perse nukë hithni nje sy mi jeten e tij të shkuar, që eshte nje Iliade carllatanirash, batakcillekesh dhe tradhetirash? Perse nukë pyesni c'ka berë per Shqiperinë gjer me tani? A eshtë nevojë të ndyj penden që t'u'a thom unë? Ky kallpozan s'ka berë në jetë të tij tjater gjë veç të shesë jyje të Shqiperisë në kumpanira italiane, kongresë dhe kryengritjera Liberaleve, dhe të genjejë Greket dukë u falur Epirin. Per Shqiperinë s'ka hapur kurrë gojen boterisht as në Parllament, as ner gazetat shqipe, as në të huajtë. Kur shaheshin Shqipetarët ndyrerisht në Parllament, kur therreshin në Gegeri pa mëshirë, Ismaili heshtte, dhe bente hesap sa para dhe fitime munt të nxiere nga këto turbullime. U-sull në Mal të Zi, dukë u këshilluar Toskeve të heshtin e të mos i turbullejnë hesapet. Tregetoj gjakun e Malesoreve dhe pastaj u tha Toskeve që eshtë koha të ngrihen. Sivjet gjith'as tu u-zotua që do t'a clironte fare Shqiperinë me një kryengritje. I beri që të dyja, u'a shiti Liberaleve, mori paratë i tuti në xhepi, shkoj nga Korfuzi ku i shiguroj Grekët që Epiri eshtë i tyre, dolli në Vlore ku i këshilloj Tosket të mos kerkojnë

nga guverna veç gjera që të munt t'u jipen. Pas këtyreve të gjitha Myzeqarët munt t'a besojnë per njeri të math Ismailin e t'a zgjedhin deputat, Shqipetarët e vertete s'duhet t'a bejnë kabull as t'a pshtyjnë."

Hasan Prishtina.

„Vijme te Hasan i Prishtines. Ky njeri gjer kater vjet më parë ish nje tregëtar i ndercim që shiste mobila dhe qe s'trazohej në politikë.*) Po koshtuta e solli ne patalok te Parlamentit. Si deputat u suall mjaft mire, foli sa mundi si Liberal kunder Xhon-Turqve edhe dergoj cesa diema ne Shkollen Normale me harxhet e tij.**) Kjo e funtmja e ngjiti ne shtimë te Shqipetareve nacionalistë dhe e idealizoj. Hasani i Prishtines vertet na u duk ahere si një patriot i vertetë dhe pa perquasie më i besiesë se Myfiti i cili dha vetem 10 lira per shkollen e Shqiperisë, dhe Nyzhet be Vrioni dhe Ismaili që s'dhanë fare. Po dardha e kish prapa bishtin. Kur Xhon-Turqet bejtin një mijë menyra që të mos dalë persëri deputat, Hasani u-muar vesh me Liberalet nga njera anë, me general Isa Boletinin dhe me Riza ben'e e Jakoves nga ¼tjatra, i genjeu keta te funtmit me një program autonomist dhe i futi ne zjarr të kryengritjes. Degjuam ne krye qe qellimi i tij që të krijojë një Shqiperi me vete, me një flamur të veçantë dhe me një princ nga gjaku i Skender-Beut. Pastaj mësuam se Hasani do t'a bente Shqiperinë t'onë një Republikë malesore si të Svizeres. Gjaku u-derth rreke, Isa Boletini u plagos,***) Por në funt Shqipetarët muntne. Ahere Hasani i shtroj guvernes kondidat e tij të cilat qenë: Te zgjidhet Parlamenti dhe të ha-

---

*) *Nuk kam kênë kurr tregtar mobiljash. —Sh. i auk.*

**) *Nxânsit u derguen në Shkollë Normale me ndihmat qi mblodha nga bashkatdhetarët. — Sh. i auk.*

***) *Nuk ka kenë plagosë. — Sh. i auk.*

pen mê teper medresera. Kur Riza Beu dhe shoket e tij kerkojin autonomi ky kerkonte reforma per mbeterinë Ottomane. Isa Boletini me Riza Benë të genjyer me një paturpësi dhe dinakëri aqë të poshtë, u shtrenguan të kthehen në malet e tyre dhe t'a lenë Hasanin të mbledhë pemet e mundimeve të tyre. He per he Hasani mori një „Osmanie" nga Sulltani; per pak kohe do të shohim si do t'ja cperblejnë sherbimet Liberalet që theu Xhon-Turqet me gogolin e kryengritjes gege. Serbet edhe Turqet duhet t'a ngrehin Hasanin në qiell që ndaloj njohjen e një Shqiperie autonome me kater vilaetet prej guvernes turke. Po Shqipetarët e vertetë, kur t'u kerkojë voten, duhet t'a dergojnë të verë kandidature në Konjë a në Belgrad që e ka mê afer."

Konkluzia.

„Gjer kur do të beheni klecka të verbera të ca intriganeve që tregëtojne me gjakun t'uaj? Sa para bejnë kryengritjet t'uaja kur pemet-i mbledhin dy a tre çarllatanë dhe ju mbeteni si pul'e lagur? C'fitim kini që dergoni deputetë në Stamboll, që heshtin kur therren Shqipetarët e çnderohen pleqtë dhe gratë dhe, ne vent që të mprojnë të drejtat t'uaja, i ndihin armikut që t'ju mbytë e t'ju shuajë?"

„Bota qesh me marresitë t'uaja dhe ne qajmë. Se kurrë s'na shkonte nga mendja që do të derthnit aqë gjak per medresera. Kur s'jini të zoterit të perfitoni nga trimeria juaj, rrini urtë dhe mos e zgjeshni pallen si palecora që të behemi gaz'i armiqve. Kur nukë dini cilet të zgjithni deputetë, a mos dergoni fare a çoni ca Serber, ca Kucovlleh, ca Greker dhe ca Evgjiter, po jo carllatanë Shqipetarë tregëtarë të patriotismit me damke në ballë. Po, ne doni të beheni njeres në funt e të veni ment, kur t'ju vijne vagabondet Shqipëtare e t'ju lypin vote, kerkojuni t'ju shtrojnë një program të ckoqur, pyesni pastaj c'fare njeres

janë dhe c'politikë mbajtin ne jeten e tyre të shkuar, kritikojini dhe stigmatizojini po t'ju dalin genjeshtarë dhe kthejuni kurizin per gjithënjë. Kështu dhe vetem kështu do te muntni të perparoni. Se s'arrin vetem palla që të fitoni të drejtat t'uaja, po duhet dhe pakë mendje dhe pake gjykim, o luane nga trupi dhe foshnja nga truri."

F. S. Noli.

Boston, Mass., 6 Vieshto I, 1912.

* * *

Shkruesi thotë se jam mashtrue në dekoracjonet (nishanet) e Sulltanit.Ç'mendim i gabueshem! Shum, e sidomos, shqyptarë të rândësishëm dijnë mirë filli, se Jeune-turqit më kanë pasë dhanë shum randsì e se kanë kenë gadi me bâ shumë sakrifice të mëdhà vetem me kusht qi të bashkpunojshe me ta. Perveç tjerve Hysein Hilmi Pasha, inspektor i Pergjithshem i Rumelìs e qi ka kenë sa herë edhe Vezir i madh; më pat thirrë nji ditë në Zyren e Senatit në Stambollë ku ndrruem këto fjalë:

„Hasan Bey, e din sa fort ju due! Kam me ju bâ nji propozim. Kerkoj qi të më nepni fjalen se keni m'e pranue doemos!"

I pergjegja: „Ekselencë, e dini se kam nji nderim të posaçem ndaj jue, por si mundem me ju dhânë fjalen pa dijtë se ç' farë propozimit do të më bani?"

— Prap qindroj Pasha në fjalen e parë. Me të vertetë unë kishe nji nderim të madh ndaj të! por, natyrisht, pa dijtë propozimin nuk mund t'i epshe pergjegje. —

Mbi këtë tha Hysejn Hilmi Pasha: „Jam pà me Mahmud Shevqet pashen edhe me Tal'at Begun e kena vendue me ju emnue tash nji here gouvernor në Brusë e mbas dy a tre muejsh me ju dhanë nji prej ministrinave."

Unë i pergjegja: „Ekselencë, Jam gadi me kryeç'do urdhën t' Uej; por ket propozim nuk mundem m'e pranue, pse me pelqimin e tij duhet me lanë kundershtimin kunder jeune turqve, e cila punë âsht krejt kundra parimit t' em."

Prap pasha qindroj në fjalë; por ûnë, per me i dhanë fund propozimit të tij i thacë: „Parimin t' em nuk mund t'a ndrroj jo per nji ministri; por as per nji kambë mbretnore"

Mbassi muer ket pergjegje definitive Hysejn Hilmi Pasha, më tha edhe këto fjalë të mbrâmes:

„Hasan Beg me të vertetë, jè nji shqiptar shum inadçi"!

* * *

Me gjith qi historija e vertetoi me shkelqim se shenimet e artikullit t'Emzot Nolit nuk pajtohen me të vertetën; prap pershkrova ket bisedim me Vezirin e Turkìs me qellim qi me diftue se disa bashkatdhetarë, të muejtun prej smirave personale, shpesh herë duen me harrue shum të verteta e perveç kësaj i shtyejnë pendat e tyne mâ të shumten si t' i u vinë ndër çashtje të rândsishme per pa bâ shqyrtimet e nevojshme thellësisht. E ky kje qellimi kryekreje, si thacë në fillim, qi po botoj, ket shkurtim kujtimesh mbi kryengritjen e 1912 ës, tue kënë se âsht nevoja qi me botime e shenime qi i perkasin historìs komtare lypet kujdesin e pa-ansì e madhe e perveç kesaj âsht e nevojshme qi per nderin e tjervet duhet me pasun kujdes të madh nder botime; pse sikur dihet, me marrë neper kâmbë nderin e nji njeriu, ndonji herë, âsht mâ rrezik se me luejtë me zjarm.

BKSH

BKSH

BKSH

BKSH